

УДК 371.13

Людмила Ключова

ПРОФЕСІЙНА САМОСВІДОМІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ: ЕТИЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ

У статті розглянуто етичний підхід до вирішення проблеми професійної самосвідомості педагогічних працівників, норми та основні етичні правила педагогічної професії. Висвітлені мотиви професійної самореалізації та їх адекватність, важливість вміння протистояти викликам часу. Запропоновано способи запобігання агресивним випадкам на свою адресу. Уточнено визначення поняття «професійна самосвідомість педагогічних працівників».

Ключові слова: професійна самосвідомість, етичні правила, мотиви професійної самореалізації, педагогічний працівник.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства постає необхідність уточнення поняття «професійна самосвідомість педагогічних працівників». Педагогічна діяльність фахівця визначається його професійною самосвідомістю, яка полягає у виборі способу поведінки, адекватних мотивів професійної самореалізації, попередньому мисленевому плануванні системи дій, спрямованих на себе й учнів, вихованців, передбаченні наслідків вжитих заходів, застосовуваних засобів, методів і прийомів навчання та виховання. Педагог щодня вирішує етичні проблеми й протистоїть викликам сучасності. Канадський філософ Ч. Тейлор називає три «хвороби» нашого суспільства: 1) індивідуалізм, 2) інструментальне мислення і 3) втрата свободи [1, с. 8], тому важливого значення набуває професійна самосвідомість педагогічних працівників.

Розв'язання даної проблеми започатковано в працях У. Андер, Н. М. Вознюк, О. М. Степанова, М. М. Фіцули та інших. Український педагог М. М. Фіцула розглядає поняття «моральна свідомість» як вираження ідеального належного, на яке орієнтується людина. Вона може бути суспільною (моральні погляди та оцінки груп) й індивідуальною (моральні погляди та оцінки індивідів). Її співвіднесення з дійсністю, – зазначає науковець, – відбувається опосередковано, а саме: через моральні приписи й оцінку діяльності людей [2, с. 272]. Н. М. Вознюк вважає, що моральна свідомість індивіда орієнтована на моральну діяльність. Тому в свідомості особистості, крім моральної самосвідомості, доцільно виокремити моральну світосвідомість (світоспоглядання, світорозуміння, світовідношення) суб'єкта, звернену на оточуюче його макро- й мікросередовище, на інших осіб – близьких і далеких [3, с. 23]. Морально зріла особистість, якій властиві високий рівень моральної свідомості й

самосвідомості, керується у своїй діяльності категоріями добра й обов'язку. Добро, – наголошує філософ, – виражає сутність морального як соціальної цінності (блага), а обов'язок підкреслює його імперативний (наказовий) смисл. При цьому добро виступає в моральній свідомості людей як безумовно повинне, а обов'язок – як обов'язкова вимога доброго [3, с. 25]. Поняття «професійна самосвідомість» і «Я-концепція» у сучасній психолого-педагогічній літературі розглядаються як тотожні. Український психолог О. М. Степанов визначає Я-концепцію так: «динамічна система уявлень особистості про себе, на основі якої вона вибудовує відносини з іншими людьми» [4, с. 401]. На думку шведського психолога У. Андер, професіоналу мають бути відомі межі власних повноважень і сильні сторони для того, щоб вистояти й не втратити далекоглядності в доволі складних професійних ситуаціях [5, с. 32].

Вчені зазначають наявність розриву між ціннісними установками особистості й конкретними мотивами її вчинків, спостерігають витиснення інтересів суспільства егоїстичними спонуканнями, спрямованими на досягнення особистого блага, виявляють епізодичний або стійкий характер професійної деформації особистості педагога. Невирішеним залишається питання професійної самосвідомості педагогічних працівників.

Мета статті – розкрити етичний підхід до вирішення проблеми професійної самосвідомості педагогічних працівників, уточнити значення поняття «професійна самосвідомість педагогічних працівників».

Педагогічний працівник виконує суспільно значущу місію. Держава довіряє своє майбутнє фахівцю з високим рівнем самосвідомості, що виявляється в дотриманні норм і виконанні етичних правил педагогічної професії, твердості переконань, співвіднесенні себе з професійним ідеалом, в адекватності мотивів професійної самореалізації та досягнень, повазі до гідності учня, вихованця, чесності й справедливості, вимогливості до себе й оточуючих, здатності протистояти викликам часу, розвиненості вміння запобігати агресивним випадкам на свою адресу.

Норми педагогічної професії (від лат. *norma* – правило, взірець) являють собою обов'язковий порядок, якого треба дотримуватися. Історично склалися стереотипи поведінки педагогічного працівника і будь-яке відхилення від них болісно сприймається суспільством. Так, у Російській Федерації депутати Держдуми пропонують за порушення дрес-коду вивішувати фото вчителів на «дошку ганьби» [6, с. 2]. Норми педагогічної професії зафіксовані в законах, інструкціях, положеннях. У статті 56 Закону України «Про освіту» (2008) висвітлені обов'язки педагогічних працівників, їх виконання для освітян є нормою.

У професійній діяльності педагогічний працівник слідує етичним правилам. Основні з них такі: 1. Виявляє повагу до гідності учня, вихованця та справедливість. 2. Характеризується твердістю переконань і принциповістю. 3. Послідовний у своїх діях, вірний даному слову.

Наприклад, стаття 13 «Етичного кодексу українського вчителя» має назву «Чесність та порядність» [7], що розуміються як основні риси характеру.

Педагогічний працівник співвідносить себе з професійним ідеалом, у якому втілені його уявлення про моральну досконалість. Такий ідеал є взірцем для наслідування й головною метою, яку прагнуть досягти. Тут важливо самоусвідомити власні цінності й переконання, вертикальні та горизонтальні професійні відносини, «відкритість, справжність і теплоту, неупередженість позиції» [5, с. 34].

Професійна самосвідомість визначає мотиви професійної самореалізації. У виборі мотивів пріоритетними для педагогічного працівника є інтереси суспільства. Мотив професійної самореалізації має бути адекватним (від лат. *adaequatus* – прирівняний), тобто відповідним педагогічній професії. Мотив саморозвитку (основним є спонукання: не хочу тупцювати на одному місці). Фахівець постійно вдосконалюється й розвивається: з роками накопичує знання й навички, відкритий для пізнання й нових знайомств з колегами. Мотив інтересу (рушійною силою є спонукання: хочу працювати, бо люблю свою роботу), основний принцип – власний інтерес. Фахівець досягає серйозних професійних успіхів, оскільки захоплюється трудовим процесом. Мотив визнання оточуючих (провідним є спонукання: хочу, щоб мене цінували). Фахівець прагне, щоб його помітили й гідно оцінили, тому наполегливо працює, намагаючись бути поміченим як керівництвом, так і колегами. Спостерігається мотив змагання (переважає спонукання: хочу бути кращим за інших). Фахівець прагне рухатися вперед, воліє показати кращі результати, ніж дотепер, докладаючи значних зусиль. Неприйнятними для педагогічного працівника є мотиви зиску (рушійною силою стає спонукання: хочу бути багатим у будь-який спосіб). Незважаючи на те, що даний мотив вважається найбільш поширеним, жити за принципом «вигідно-невигідно»: робота має бути обов'язково високооплачуваною, спілкування з оточуючими, добрі вчинки повинні давати користь і займатися педагогічною діяльністю неможливо; мотив прагнення до легкого життя (провідним стає спонукання: не хочу перетрудуватися). Природним для людини є прагнення усілякими можливими способами полегшити собі життя, намагання передбачити виникнення проблемної ситуації та вчасно уникнути її, проте для педагога важливо вирішувати проблеми, а не намагатися їх обійти; мотив виокремлення із «сірої маси» (рушійною силою є спонукання: нізащо не хочу бути, як усі). Неординарна особистість, здатна шокувати своїм зовнішнім виглядом, поведінкою і звичками не може реалізувати себе як педагог, бо колектив сприйматиме як юрбу, щодня потребуючи свята і доводячи свою інакшість.

Педагогічному працівникові необхідно розвинути здатність протистояти викликам часу: індивідуалізм, інструментальне мислення, втрата свободи. Індивідуалізм має як переваги: право вільного вибору

способу життя, усвідомленого прийняття рішень, слідування моральним принципам, так і недоліки – «темний бік», який, на думку Ч. Тейлора, «полягає в зосередженості на власній особі, що водночас знецінює і звужує обрії нашого життя, призводить до втрати причетності до інших чи суспільства в цілому» [1, с. 8]. Так, Вільям Бармен, вчитель молодших класів з об'єднаного шкільного округу Ньюпорта-Меси, що в Каліфорнії (США), притягнутий до кримінальної відповідальності за жорстоке поводження з тваринами. У вільний від роботи час Вільям схрещував змій для виведення нового виду, їх у будинку було близько 400, а ще в пластикових ящиках утримувалися миші та щури, тварини мали занедбаний вигляд і помирили з голоду [6, с. 2]. Звісно, про щасливого американського вчителя тут не йдеться, проте ні адміністрація школи, ні колеги не поцікавилися, як живеться Вільяму на самоті в просторому будинку, чи не шкодить його хобі роботі зі школярами молодшого віку.

Інструментальне мислення як засіб досягнення щастя і добробуту особи є феноменом нашої доби. Ч. Тейлор характеризує інструментальне мислення як «різновид раціональності, який ми залучаємо, коли обчислюємо найекономічніші засоби для досягнення певної мети. Мірою його успіху є максимум ефективності, найкраще співвідношення між витратами та результатом» [1, с. 9]. Однак не можна все піддавати інструментальному мисленню, оцінювати ефективність духовності, добротності з погляду «витрати-прибутки», використовувати дружні відносини як інструмент здійснення наших професійних проектів.

Індустріально-технологічне суспільство суворо обмежує наш вибір, замикає нас у «залізній клітці», що, як зазначає Ч. Тейлор, веде до втрати свободи [1, с. 12]. Відбувається свідоме відчуження від громадської сфери життя, відвернення від життєво небезпечних загроз, пов'язаних з природними лихами, самоусунення від вирішення громадських проблем, участі в самоврядуванні, з'являються особи «замкнені у своїх серцях», які віддають перевагу підвищеній комфортності приватного життя, вважають за краще залишатися вдома, убезпечуючи себе від можливих поганих наслідків. Педагогічному працівникові не властиво замикатися в собі, підтримувати індивідуальний стиль життя, йти проти загальних напрямів розвитку суспільства. За участі в громадських об'єднаннях педагогу необхідно пам'ятати про підвищену суспільну відповідальність, визначити найкращі перспективи громадської діяльності, уникаючи небажаних асоціальних форм, спрямовувати зусилля на захист суспільної моралі.

Педагогічному працівникові потрібно вміти запобігати агресивним випадкам на свою адресу. Французький мислитель Ж. Лабрюйєр писав: «Немає такої зовнішньої вади, такої тілесної недовершеності, яку не помітили б діти: вони вміють виявити її з першого погляду і назвати таким словом, що краще їй не скажеш» [8, с. 172]. Так, вчителя математики Н. учні позаочі називали «Сплячею красунею», її модулі завжди були

другим або третім, за темпераментом флегматик (спокійна, врівноважена), і все ж це не комплімент, а прізвисько. «Варто дітям виявити слабке місце, – наголошує Ж. Лабрюєр, – як вони беруть гору над дорослими і перестають з ними рахуватися. Втративши через якусь причину свою перевагу над дітьми, ми з тієї ж причини вже не можемо набути її знову» [8, с. 173]. Доцільно проаналізувати власні недоліки, намагатися їх позбутися, а також замислитися, чи не ображаєте ви учнів, навішуючи «ярлики», даючи привід однокласникам так само насміхатися з них. Сьогодні, на жаль, педагогічний працівник наражається на загрозу своєму життю (США, РФ). Задум принести до школи вогнепальну зброю не виник миттєво, а поки десятикласник готувався й обмірковував злочин, поведінка його змінилася, але цього не помітили педагоги, психолог і батьки [6, с. 1].

Отже, професійна самосвідомість педагогічних працівників – усвідомлення педагогічним працівником норм та етичних правил, мотивів професійної самореалізації, співвіднесення себе з професійним ідеалом, самооцінка та оцінка референтними людьми. Поняття вирізняється складністю мотиваційних спонукань, прагненням до самореалізації, системою уявлень про самого себе, свої можливості та перспективи професійного розвитку.

Позитивне ставлення до педагогічної діяльності та професійна самосвідомість дають змогу розробити програму професійно-етичного розвитку педагогічного працівника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Тейлор Ч. Етика автентичності / Ч. Тейлор ; пер. з англ. А. Васильченко. – [2-ге вид.]. – К. : Дух і літера, 2013. – 128 с.
2. Фіцула М. М. Педагогіка : [навч. посіб.] / М. М. Фіцула. – [3-тє вид., стереотип.]. – К. : Академвидав, 2009. – 560 с.
3. Вознюк Н. М. Етика : [навч. посіб.] / Н. М. Вознюк. – К. : Центр навч. літ., 2008. – 212 с.
4. Степанов О. М. Педагогічна психологія : [навч. посіб.] / О. М. Степанов. – К. : Академвидав, 2011. – 416 с.
5. Ander U. Self-awareness and self-knowledge in professions [Elektronic resource] / U. Ander. – Gothenburg, 2012. – 324 p. – Mode of access : [https:// gupea: ub.gu.se](https://gupea.ub.gu.se)
6. Освіта в світі: освітній портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.osvita.org.ua
7. Етичний кодекс українського вчителя [Електронний ресурс]. – Режим доступу : osvita-dnpr.com
8. Лабрюєр Ж. Характеры, или нравы нынешнего века / Ж. Лабрюєр. – Харьков : Литера Нова, 2013. – 339 с.